

ערב עיון

'רפלקס ההתיישבות?' – דיון תכנוני בהקמת יישובים חדשים

27.7 קיים איגוד המתכננים את ערב העיון ה-25 שעסק בגל חדש של הקמת יישובים יהודיים אותו מקדמת הממשלה. להלן דברי ההקדמה הקצרים שנשא מנחה הערב, פרופ' אורן יפתחאל, עם הנקודות העיקריות שהעלו הדוברים. הקלטת הערב המלאה מצויה [כאן](#)

הקדמה

מרפלקס ההתיישבות למרחב דמוקרטי?

אורן יפתחאל, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

אנו שמחים מאוד שרבים הצטרפו לערב העיון ה-25 של האיגוד. זהו הישג משמעותי בפני עצמו. מה שהחל לפני שלוש שנים בדיון אד-הוק על חוק קמיניץ, הפך לסדרה קבועה ורצינית הדנה בנושאים התכנוניים הבודעים ביותר.

הנושא העולה היום על הפרק בהחלט 'בוער' והוא – מה צריכה להיות תגובת מקצוע התכנון לגל החדש של הקמת יישובים המקודם בשנים האחרונות במוסדות המדינה, בניגוד למדיניות התכנונית המאושרת?

'רפלקס ההתיישבות' המופיע בשם הכנס, היא כותרת מאמרו של אורן יפתחאל שנכתב לפני כמעט שלושים בו נטען שבזמני משבר, אחד מהכלים אותם שולפת הממשלה כמו רפלקס מותנה הוא עוד ועוד התיישבות יהודית בתוך מרחבים ערבים פלסטיניים. בדרך כלל, בלי בדיקה מעמיקה, בלי סקרי היתכנות, ועם מינימום מחשבה תכנונית על המרחב החברתי והאתני שנוצר.

אך יש לציין שמאז כתיבת המאמר חל שינוי. עקב תוכניות משמעותיות כמו ישראל 2020 תמא 31 תמא 35 וישראל 1. השתנתה הפרדיגמה התכנונית, והקמת יישובים חדשים כמעט הופסקה לחלוטין בתחומי הקו הירוק והואטה מאוד בשטחים הכבושים. מאז אמצע שנות התשעים מקצועות התכנון המרחבי בישראל הראו את כוחם בשינוי עמוק של התכנון הארצי, והכנסת ממדים מקצועיים ודמוקרטיים יותר אל תוך המעשה התכנוני.

אך הנה, מאז 2015 הגלגל מסתובב שוב, ורפלקס ההתיישבות חוזר לתפקד, ובגדול. בשנים האחרונות הוקמו, הורחבו ותוכננו עשרות יישובים חדשים בעיקר בגדה המערבית, אך גם בתוך הקו הירוק. בגל החדש בולטים גם סוגים חדשים של התיישבות כמו חוות רועים והקמת גרעינים תורניים – בעיקר בערי הפיתוח ובערים הנקראות 'מעורבות'. חלק מאותה מגמת התיישבות הוא גם התיקון האחרון לחוק ועדות הקבלה אשר מקל על בניית 'הרחבות' ביישובים יהודים ברחבי הארץ, כלומר על המשך התיישבות פרברית באזור כפריים לשעבר, במה שאני מכנה 'קְפָרְרִים'.

באופן רשמי ישנם כיום 1268 יישובים מוכרים תחת ממשלת ישראל ועוד מעל למאה מה שמכונים 'מאחזים'. מתוך זה 120 יישובים ערבים, שנותרו קפואים בזמן. כל זאת, תוך שמירה כמעט מוחלטת של הפרדה מרחבית אתנית. מאז קום המדינה הוקמו כ-850 יישובים יהודים, וכשלושים יישובים ערבים – כמעט כולם לריכוז שבטי בדווים.

המחקר מעלה שקצב הקמת היישובים לנפש על ידי ממשלת ישראל הוא **הגבוה בעולם**, ללא אח ורע במדינות ה-OECD וגם במדינות הדרום והמזרח הגלובליים. גם רמת ההפרדה האתנית הכמעט מוחלטת בין יהודים וערבים לא קיימת באף מדינה דמוקרטית. המדינה היא מפעל התיישבות אתני ייחודי למדי בעולם של המאה ה-21, ומשקף יותר את המציאות ההתיישבותית בארצות מתיישבים לבנות כמו ארצות הברית, ארגנטינה או אוסטרליה במאה ה-19 ותחילת המאה ה-20.

זהו תהליך הנגוע באפליה עמוקה, המבססת מצב של 'נפרד ולא שווה' במרחב. תהליך זה מוביל למשטר מרחבי של 'אפרטהייד זוחל' – בראש וראשונה בין יהודים לערבים, אבל גם בין מה שאנו מכנים 'מעמדות-אתניים' בתוך החברה היהודית. המחקרים מראים שקבוצות כגון מזרחים, יוצאי חבר העמים או יוצאי אתיופיה (שאינן לרוב בעלי בעלי אמצעים) מודרות לרוב מיישובים 'כפרברים'

. הישות הנקראת 'שוב' מאפשרת במסגרת התכנונית הקיימת לאוכלוסיות מסוימות להדיר קבוצות אחרות, באופן שאינו דמוקרטי או הוגן.

מה שעומד ממש כעת על הפרק זאת תכנית של החטיבה להתיישבות בשיתוף משרד השיכון והבינוי **להקמת 18 יישובים חדשים, רובם מזרחית לבאר שבע**. זאת בזמן שישובי הנגב הרבים האחרים נאבקים על קיומם ופיתוחם, מתמודדים עם אלפי הריסות בתים בשנה. במקביל עשרות יישובים בדואים החיים על אדמות אבותיהם לא זכו להכרה וחלקם – כמו אום אל חיראן, עראקיב וראס גיראבה מיועדים לפינוי.

כדי להשלים את מסגור הדיון חשוב לציין את הקשר של הדברים **להפיכה המשטרית** (הנקראת גם 'רפורמה משפטית') שנכנסה לחיינו כסערה לפני חצי שנה תוך ניסיון לחזק את הרשות המבצעת – הממשלה ורשויותיה – על חשבון 'שומרי הסף', והמנהל הציבורי, כולל מוסדות התכנון. נשאל כאן האם גל הקמת היישובים, אותו יוזמת הממשלה בניגוד למדיניות התכנון המקצועית, הוא חלק של אותה מגמה? ואם כן, כיצד התנגדות מקצועית יכולה להשתלב במאבק על הדמוקרטיה?

נשאל את צוות המומחים המצוין שהתקבץ כאן איתנו -- איך אמורים המתכננים להגיב ליוזמות התיישבות אלה? איך אמור להגיב השלטון המקומי והאזורי מול 'הנחתה' של תוכניות ממשלתיות ליישובים חדשים? מהי הדרך המקצועית, האתית, והפוליטית הנכונה למקצוע התכנון להגיב? האם התכניות האחרונות נגועות באפליה אסורה? האם הם מחלקות את משאבי המרחב בצורה צודקת? מה אמור להיות **הפתרון הדמוקרטי** לסוגייה?

הפאנל

בפאנל התבטאו ארבעה מומחים ושני מגיבים.

פתחה את הערב **פרופ' נורית אלפסי**, ראשת מגמת התכנון באוניברסיטת בן-גוריון, אשר הציגה ניתוח ביקורתי של 'חמש אבנים' הרובצות על היגיון גל התיישבות. 'פירוק' האבנים מצביע על כך שגל התיישבות לא יסייע, אלא רק יחריף את הבעיות בנוגע לחמשת נושאי המפתח: פיתוח הנגב והגליל, ההשקעות בפריפריה, זהותה של הציונות, הפער והמתח עם האוכלוסייה הערבית-בדואית ומעמדה של מדיניות התכנון מקצועית. פרופ' אלפסי סיימה בקריאה לפעולה מקצועית כנגד מטרת 'המשילות' אותה מקדמת הממשלה אשר פוגעת קשה 'במשילות התכנונית'.

אחריה דיברה **שירה מור יוסף**, בכירה במשרד השיכון המקדם את תוכנית היישובים החדשים יחד עם החטיבה להתיישבות. שירה התנגדה לטענת 'הרפלקס' כיוון שהיישובים עוברים דיון וניתוח מעמיק לפני הקמתם. ההתיישבות היא בד.נ.א. של כל ממשלות ישראל היא טענה וכעת זה רק פרק חדש במגמה ארוכת שנים. היא הציגה מצב של 'וויין-וויין' בו האזור כולו נהנה מההשקעות והרמה הגבוהה הצפויה של התיישבות החדשה שתקרין באופן חיובי על סביבתה, תוסיף אוכלוסיות למעגלי החיים של ערי הפיתוח, תמנע הגירה שלילית מהנגב, ותתמרץ גם את הסדרת התיישבות הבדואית.

סלמן אבו חמיד, מנכ"ל המועצה האזורית נווה מדבר, בקרבה אמורים לקום חלק מהיישובים החדשים, היה ביקורתי כלפי התוכנית, וטען שכבר שנים ארוכות, וגם בגל הנוכחי, התיישבות מכוונת לדיכוי של האוכלוסייה הבדווית. הקווים הכחולים סוגרים את היישובים הבדווים 'כמו בועות' כאשר מסביבם המדינה משאירה אזורים 'גליליים' כדי להחדיר התיישבות יהודית שתצר את צעדי הבדואים. התכנון הנוכחי חסר שקיפות והוא כלי פוליטי ולא מקצועי שיפגע עוד באוכלוסייה החלשה ביותר, כאשר חלק מהיישובים מתוכננים על קרקעות בבעלות בדואית מסורתית. בו בזמן ביישובים נווה מדבר הבדווים אי אפשר אפילו להוציא היתר בנייה. "איפה התוכנית הזאת משאירה אותנו?" כנראה בהמשך האפליה, טען סלמן.

טל אל-על, מ"מ מקום ראש עיריית באר שבע, מבכירי 'מועצת הנגב', וחבר המועצה הארצית לתכנון, הציג עמדה מורכבת יותר. מועצת הנגב, טען אל-על אינה מתנגדת באופן עקרוני להקמת יישובים, אך דורשת שאלה לא יפגעו ביישובים קיימים. הנגב מלא ביישובים הנאבקים על תושבים, משאבים ופיתוח, כולל באר שבע, ולכן עיקר המאמצים והמשאבים צריכים להיות מתועלים אליהם, ולא להתיישבות חדשה 'יוקרתית'. התיישבות זו תמשוך אליה כנראה אוכלוסייה 'חזקה' מיישובי הדרום, וכך תחליש אותם יותר. אל-על הביא את דוגמת יישובי הלווין סביב באר שבע אשר פגעו בפיתוח העיר במשך עשרות שנים בתהליך פירבור 'קניבלי'. הוא צופה שהקמת 18 היישובים באזור מטרופולין באר שבע תמשיך ככל הנראה את 'הקניבליזם' הפנימי, ותדרדר את המצב בנגב.

שני המגיבים הוסיפו מספר זוויות חשובות. **שי קארפ**, ראש רמ"י בדרום, הדגיש את החשיבות שהרשות רואה בהמשך פיזור האוכלוסייה ומציאת פתרונות למשבר הדיור בארץ. היישובים, כן טען, יסייעו לשתי מטרות חשובות אלה, ולכן רמ"י לחלוטין בעד הקמת יישובים שיתנו תנופה לאזור. לעומתו **אסף זנזורי** תקף את המדיניות החדשה ככזאת שלא עברה דיון רציני כלל במוסדות התכנון אשר התעלמו גם מההשפעה הבעייתית של חוק ועדות הקבלה החדש. שתי המגמות הקשורות הן אנטי דמוקרטיות, טען זנזורי. הוא גם דרש שקיפות ואיתגר גם את חברי איגוד המתכננים והחוקרים להשתתף בישיבות מוסדות התכנון כדי להדגים מחקרית ומקצועית את ההשלכות השליליות של הקמת יישובים חדשים.

לאחר הפאנל התקיים דיון רב משתתפים, בו עלתה הצעה קונקרטית להקמת צוות מקצועי של איגוד המתכננים, אשר יפעל למען מדיניות תכנונית נכונה, אשר תגביל הקמת יישובים חדשים, ותתמקד בחיזוק היישובים הקיימים, בסגירת פערים, בהשוואת תנאים לכול קבוצות האוכלוסייה, ובדמוקרטיזציה של הממסד התכנוני. אין ספק שצוות תגובות מקצועי כזה נחוץ כיום יותר מאי פעם!